

"ובערת הרע מקרבך" – לבירור המושג "שיתוף פעולה" בתקופת השואה

באספקלריה של משפטי מיכאל וייכרט

דוד אנגל

ב- 18 באוקטובר 1946 התפרסם מאמר בשם "הבוגדים בעם – למשפט ציבורי" במקום בולט בביטאון הוועד המרכזי של יהודי פולין, דאס נייע לעבן. המחבר, שחתם על המאמר בשם הבדוי "צינצינאטוס", ביקש מקוראיו לתת את דעתם על "ירושה מהתקופה ההיטלראית... שלוחשים עליה בפינות... אך אין לאיש די אומץ לדבר עליה בגלוי". הוא התכוון ל"אותם היהודים שמילאו בתקופת הכיבוש... תפקיד מחפיר בגטאות ובמחנות ההשמדה" ועודם חיים בין ניצולי השואה בפולין ומחוצה לה. בעקבות החורבן, טען, לא אבו יהודי פולין להתמודד עם התופעה הזאת, אלא העדיפו לטפח תדמית של ציבור המורכב כולו ממתנגדים נחושים לצורך האימתני. ואולם, הזהיר, התדמית הזאת אינה עולה בקנה אחד עם המציאות, וההתעקשות עליה עלולה לפגוע ביהודים בטווח הארוך:

בכל מקום שהמכה ההיטלראית הגיעה אליו, בכל מקום שה"מוסר" הנאצי הרעיל את נשמותיהם של אנשים שלא יכלו לעמוד בפני הפיתוי, מתנהל טיהור. בכל מקום – בפולין, צרפת, צ'כוסלובקיה, יוגוסלוויה, נורווגיה, דניה, הולנד ובלגיה – הוקמו בתי דין מיוחדים, במטרה לחקור את אשמתם של אותם האזרחים ששיתפו פעולה עם השלטונות ההיטלראיים וסוכניהם... עם המכבד את עצמו אינו יכול להרשות לעצמו להעלים עין מעניין זה... נחטא לדורות היהודיים הבאים אם נסלף את האמת ההיסטורית על-ידי הסתרתה. מכל עמי אירופה אנו ללא ספק בעלי החשבון הגדול ביותר עם ההיטלריזם הגרמני... אולם עלינו לאזור אומץ ולהצהיר, כי עמנו איננו מורכב אך ורק מקרבנות חפים מפשע. מעמדנו בעיני העולם לא ייפגע אם נזהה את בוגדינו ונעמיד אותם לדין.²

הנה כי כן דרש המחבר מן הוועדה היהודית ההיסטורית המרכזית להתחיל באיסוף חומר על חברי היודנט, אנשי משטרת הגטו ומלשינים, בין השאר כדי להעמידם למשפט לפני "בית דין ציבורי אובייקטיבי" בהנהלת הוועד המרכזי של יהודי פולין. כפי שהטיף לקוראיו, "עלינו למלא את הצו העתיק, 'ובערת הרע מקרבך'".³

* אני מודה ליהודית קליינמן מארכיון יד ושם על עזרתה בריכוז מרב החומר התיעודי למחקר הזה.

² צינצינאטוס, "די נאציאנאלע פאררעטער – צום פאלקס-משפט", דאס נייע לעבן, 18 באוקטובר 1946, עמ' 3.

³ שם. והשווה דברים י"ג, ר'.

ואולם התברר שאין צורך להטיף לוועד היהודי המרכזי – עשרה ימים לפני הופעת מאמרו של צינצינאטוס כבר החליט הוועד על הקמת "בית דין ציבורי למשפטי פעולה לשעבר עם הגרמנים" (Sąd Obywatelski Nad Byłymi Współpracami Z Niemcami). אנשי הוועד ציינו, שגם לדעתם אין עוד "סיבה להתעלם מעניין היהודים שעבדו עם הגסטפו" ו"הגיע הזמן לטפל בעניין".⁴ נראה אפוא שעיתוי פרסום מאמרו של צינצינאטוס לא היה מקרי. בהקיים את בית הדין הדגישו אנשי הוועד את החשיבות שייחסו להגברת המודעות הציבורית לנושא ולשיתוף הציבור היהודי הרחב בחשיפת מקרים של בגידה לכאורה.⁵ אחד המשתתפים בדיון שהביא להקמת בית הדין אף סבר, שככל שידעו יותר יהודים על קיומו, כך יגברו הסיכויים לקבל מידע שיביא להרשעתם של בוגדים רבים ככל האפשר.⁶

מדוע שש פתאום הוועד, באוקטובר 1946 דווקא, להעמיד לדין משפטי פעולה לאחר שלא ייחד תשומת לב לעניין מאז השחרור? במאמרו רמז צינצינאטוס לסיבה כשצייין כי "משרד המשפטים הפולני נקט גישה נכונה כאשר זימן כמה יהודים נבזים לחקירה והכריחם לעמוד למשפט". מאז השחרור הועמדו חשודים בשיתוף פעולה, הן פולנים הן יהודים, לדין ב"בתי משפט פליליים מיוחדים" (Specjalne Sądy Karne), שהוקמו בפקודת הוועד הפולני לשחרור לאומי ב-12 בספטמבר 1944.⁷ צינצינאטוס הביע שביעות רצון מן הדרך שבה טיפלו בתי המשפט האלה במאיר קרנר, קאפו ממחנה העבודה בפלשוב, ובמכס צימרמן, מלשין שחשף מקומות מחבוא של יהודים בגטו קרקוב. ואף-על-פי שנזהר מלמתוח ביקורת על השלטונות הפולניים, רמז במאמרו בביור, כי המערכת הפולנית הכללית אינה מסוגלת למלא את כל צרכיו של הציבור היהודי בתחום הזה. ואכן, פחות משלושה שבועות קודם שהקים הוועד היהודי המרכזי את בית הדין הציבורי, פרסם בית משפט פולני לערעורים פסק דין שהסב להנהגה היהודית אכזבה רבה. פסק הדין תמך בהחלטת בית המשפט הפלילי המיוחד בקרקוב לזכות את הבמאי ומבקר התאטרון מיכאל וייכרט, הדמות היהודית המוכרת ביותר שהועמדה לדין במערכת המשפט הפולנית על שיתוף פעולה עם הנאצים.⁸ אישים יהודים ידועים בפולין הבתר-מלחמתית, ובכללם גיבורי תנועת ההתנגדות

⁴ "Protokół posiedzenia Prezydium [Centralnego Komitetu Żydów Polskich]" 8 באוקטובר 1946, מרכז המידע של הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, תל-אביב (להלן מ"מ), חטיבה 35, סליל מיקרופילם 12.

⁵ אכן, יחד עם מאמרו של צינצינאטוס התפרסמו באותו גיליון של דאס נייע לעבן שתי מודעות על הקמת בית הדין הציבורי. אחת נספחה למאמר בתור הערת המערכת; האחרת הופיעה באותו עמוד, בסיכום החלטות הוועד בישיבותיו האחרונות. "אינם פרעזידיום פון יידישן צ. ק.", דאס נייע לעבן, 18 באוקטובר 1946, עמ' 3.

⁶ "Protokół posiedzenia Prezydium" (לעיל הערה 3). עם זאת, חככו אנשי הוועד בדעתם אם לפרסם את דבר הקמתו של בית הדין בעיתונות הפולנית, מתוך חשש שהפצת מידע על שיתוף פעולה מצד יהודים עלולה להביא להחרפת העוינות האנטי-יהודית בפולין. שם.

⁷ "Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 12 września 1944 r o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich," *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzURP) 1944, no. 4, p. 21*. עד נובמבר 1945 דנו בתי המשפט המיוחדים ב-100 מקרים של פולנים ויהודים שהואשמו בשיתוף פעולה. *Dziennik Polski (Kraków), November 23, 1945, p. 5*.

⁸ א. יאגילסקי (Jagielski) אל בית המשפט הפלילי המיוחד בקרקוב, 20 בספטמבר 1946, ארכיון יד ושם (להלן איו"ש), O21/7. וייכרט הואשם ש"פעל בניגוד לאינטרסים של המדינה הפולנית, ושיחק לידיהם של שלטונות הכיבוש הגרמני". "Akt oskarżenia przeciwko Drowi Michałowi Weichertowi", 6 באוקטובר 1945, שם.

המזוינת בגטו ורשה, שז כוליקרה רבה הן בקרב שרידי יהדות פולין והן בעיניהם של מנהיגי המשטר החדש, החלו קוראים עוד בראשית 1945 להעמיד את וייכרט לדין. יצחק צוקרמן, אדולף ברמן וסאלו פישגרונד, כולם ותיקי מרד הגטאות וחברי נשיאות הוועד היהודי המרכזי, העידו נגדו בבית המשפט.⁹ הארגון היהודי הלוחם אף גזר עליו דין מוות ב-1944,¹⁰ ולדברי עד אחד הוסיף צוקרמן לתבוע את חיטולו גם לאחר השחרור.¹¹ ואולם לאחר חקירה משטרתית בת שבעה חודשים ומשפט שארך חודש ימים, קבע בית המשפט הפלילי המיוחד בקרקוב, כי "במשך כל ההליכים המשפטיים לא התגלתה שום עובדה שיש בה כדי לפסול את הנאשם מבחינה אתית או מוסרית" וכי "לא מעשיו של הנאשם ולא התנהגותו האישית אינם מובילים למסקנה שהתכוון לשתף פעולה עם הכובש".¹² התביעה הגישה ערעור, אך בית המשפט הגבוה לא מצא הצדקה למשפט חוזר.¹³ לא ייפלא אפוא שבדיוני הוועד היהודי המרכזי שהובילו להקמת בית הדין היהודי הציבורי ציינו את העניין של וייכרט במפורש בתור המטרה העיקרית של הגוף החדש. אין תימה גם שכאשר הודיעה העיתונות היהודית על כינונו של בית הדין הובטח שמקרהו של וייכרט יהיה בין הראשונים שיידונו.¹⁴

אולם חרף רצונם העז של מקימי בית הדין עברו שלוש שנים עד שהופיע וייכרט בפני בית הדין; שכן סמכותו של המוסד היהודי לא היתה מעוגנת בחוק המדינה, ולא היתה לו אפשרות לכפות על וייכרט להישפט. לבסוף, לאחר משא-ומתן ממושך, הסכים וייכרט ב-1948 לעמוד לדין בפני שבעה יהודים פולנים ידועי שם.¹⁵ המשפט התנהל בין 25 בנובמבר ל-19 בדצמבר 1949, וב-28 בדצמבר פסק בית הדין בניגוד מוחלט לפסק הדין של בית המשפט הפולני: "ד"ר מיכאל וייכרט... אשם בשיתוף פעולה עם השלטונות ההיטלראיים". יתרה מזו, קבע, "יש לגנות את דרכו של ד"ר וייכרט ביתר שאת משום שסטתה ... מדרכו של ציבור הנכון לקרב". בית הדין גזר עליו "לשאת אות קלון".¹⁶

⁹ "Protokół rozprawy głównej sprawa Dr. Michała Weichert", November 27, 1945

; שם, 5 בינואר 1946. על נסיבות מעצרו של וייכרט ראה מיכאל ווייכערט, *זכרונות*, כרך ד': נאמן חורבן, תל-אביב 1970, עמ' 49. לימים טען צוקרמן שהתנגד להעמדת וייכרט לדין בפולין משום ש[ציטוט "המשפט היה כרוך בהעלאת פרשיות שונות שלא היה טעם להעלותן"]. כמו כן כתב שהעיד במשפטו של וייכרט רק לאחר שקיבל זימון מבית המשפט. יצחק צוקרמן, *שבע השנים ההן 1939-1946*, לוחמי הגיטאות [1990], עמ' 383.

¹⁰ ראה ההצהרה בשבועה שמסר צוקרמן (תחת השם סטניסלב בגנייבסקי [Bagniewski]), 11 באפריל 1945, הספרייה הלאומית, ירושלים (להלן ס"ל), Ms. Var. 371/45, עמ' 19. לדברי צוקרמן, לא הוצא גזר הדין אל הפועל [ציטוט "רק בגלל אוזלת ידינו. באותה תקופה, ב-1944, לא היה לנו שום כוח בקראקוב כדי לבצע את פסק-הדין"]. צוקרמן, *שבע השנים ההן*, עמ' 383. סאלו פישגרונד טען שווייכרט לא חוסל "מהשש שהוצאת גזר הדין אל הפועל בידי יהודים עלולה להביא להתעללות באסירי המחנות". Fiszgrund, "Protokół", July 3, 1947.

¹¹ ראה תיאורו של אריה באומינגר את ישיבת הוועד היהודי המרכזי בינואר 1945, שבה הוחלט לשגרר לקרקוב כדי לארגן שם ועד יהודי מחוזי: "כשסיים הנשיא את דברו, ביקש רשות הדיבור אנטק צוקרמן, וכך אמר: 'בקרקוב מסתובב ד"ר וייכרט, יהודי, ששיתף פעולה עם הגרמנים... אחרי-כן פנה אלי ואמר: 'לונק, קח את האקדה שלי, ואם תגיע לקרקוב, תכניס לו כדור בראש'". אריה באומינגר, "ראשית דרכו של 'האיחוד' בפולין: פרקי זכרונות", משואה 19 (1991), עמ' 226.

¹² Ms. Var. 371/45, January 7, 1946 "Wyrok [Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie]", ס"ל, עמ' 165ב' (18).

¹³ ראה לעיל, הערה 7.

¹⁴ ראה לעיל, הערות 3-4.

¹⁵ לימים קונן וייכרט שהיתה זו שגיאת חייו. ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 286.

¹⁶ "Wyrok [Sądu Społecznego przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce]", 28 בדצמבר 1949, אי"ש – O21/7.

הדברים שלהלן אינם מהווים ניסיון לפתוח מחדש כביכול את ההליכים נגד וייכרט ולא להכריע בין פסקי הדין המנוגדים. מטרתם מוגבלת יותר – להבהיר כיצד הגדירו שני בתי הדין, הפולני והיהודי, את המושג "שיתוף פעולה עם האויב" וכיצד נוצרו תפיסותיהם השונות. הבהרה כזאת יש בה כדי לשפוך אור על היבט אחד של תהליך שיקום חיי הציבור היהודי בפולין בעקבות השואה – היבט שעדיין לא זכה לביורור שיטתי.

*

מי היה מיכאל וייכרט וכיצד הסתבך עם המנהיגות היהודית של פולין הבתר-מלחמתית? וייכרט נולד בשנת 1890 בעיירה פודהייצ'ה שבגליציה המזרחית וסיים את הגימנסיה הפולנית בסטניסלבוב, שבה הצטיין בשפות קלסיות ומודרניות. בנערותו נמשך לספרות יידיש והחליט להקדיש את חייו לתאטרון היהודי. באוניברסיטת וינה היה תלמיד מצטיין בפקולטה למשפטים, ובשעות הפנאי השתתף בקורסים במדעי הבמה. ב-1916, לאחר שקיבל פטור רפואי משירות צבאי, נסע לברלין ונרשם ללימודים באקדמיה לאמנויות הדרמטיות בראשותו של הבמאי היהודי הדגול מקס ריינהרדט.¹⁷ ברלין לא היתה המקום המתאים למי שהיה נחוש בדעתו להתמסר לתאטרון היידי דווקא. בתום מלחמת העולם הראשונה התיישב אפוא וייכרט בוורשה מתוך כוונה להקים בית-ספר לתאטרון ולהקת תאטרון יידי לדוגמה. לאחר כמה ניסיונות כושלים הצליח וייכרט לפתוח ב-1929 את הסטודיו לתאטרון יידי, סטודיו שכעבור ארבע שנים המיר את שמו ל"תאטרון היידי הניסויי הצעיר" (יידישער עקספערעמענטא לער יונג-טעאטר). וייכרט שימש המנהל האמנותי של ה"יונג-טעאטר", כפי שכונה, עד המלחמה. התאטרון זכה לתהילה ציבורית רבה בזכות הדרמות הראליסטיות שהפיק על נושאים חברתיים אקטואליים, וייכרט תפס מקום מרכזי בחיי התרבות של יהודי פולין.¹⁸ אך למרות הפרסום שהביא לו התאטרון לא הצליח וייכרט להתפרנס ממנו, והחל משנות השלושים המוקדמות נאלץ להשלים את הכנסותיו מעבודה בתור עורך-דין. וייכרט שימש יועץ משפטי לכמה מוסדות צדקה וארגוני תרבות יהודיים ועזר להם לתמרן נוכח ההגבלות המינהליות ההולכות ומסתבכות שהערים בדרום המשטר הפולני בעשור שלפני פרוץ המלחמה. ב-1933 הקימו מוסדות הצדקה ואיגודי בעלי המלאכה המובילים בפולין ארגון גג ביזמת הג'וינט (American Jewish Joint Distribution Committee – JDC); וייכרט טיפל בהליכי הרישום של הארגון ואחר-כך התמנה לתפקיד היועץ המשפטי הקבוע שלו.¹⁹ בעבודתו בתפקיד הזה בא וייכרט במגע סדיר עם הג'וינט והיה נוכח בהתכנסות שכינס הארגון האמריקני את מוסדות הסעד היהודיים בוורשה ביום פלישתה של גרמניה לפולין כדי לטכס עצה לקראת הכיבוש הגרמני הצפוי. הכנס הוליד את "ועדת התיאום של חברותהס עד היהודיות" (Komisja

¹⁷ ווייכערט, זכרונות, כרך א: גליציע, ווין, בערלין 1890-1918, תל-אביב 1960.

¹⁸ שם, כרך ב: ווארשה 1918-1939, תל-אביב 1962.

¹⁹ שם, עמ' 347-360.

(Koordinacyjna Żydowskich Stowarzyszeń Opiekuńczych i Społecznych), וייכרט התמנה לסגן היושב-ראש. הוועדה הקימה אכסניות לילה ומטבחים ציבוריים עבור הפליטים היהודים שזרמו אל הבירה וכן עבור תושבי המקום שנותרו ללא קורת גג כתוצאה מן ההפצצה האווירית הגרמנית. וייכרט ניהל משא-ומתן עם גורמים פולניים בוורשה והגיע אתם לידי הסכם, שלפיו יעזור ארגון הסעד הפולני הרשמי לממן את הפעילות הזאת תמורת פתיחת אכסניות הלילה היהודיות גם לפולנים נצרכים.²⁰

אחרי הכיבוש הנהיגו הגרמנים שינויים בסדרי הסעד הפנימיים של הציבור הפולני והציבור היהודי. במאי 1940 העניקו השלטונות הגרמניים בגנרלגוברמן מעמד רשמי לשני גופים מקבילים – "מועצת הסעד הראשית" (Rada Główna Opiekuńcza – RGO) ו"העזרה העצמית היהודית" (Jüdische Soziale Selbsthilfe – JSS) – לאחר שארגונים פילנתרופיים בארצות-הברית החלו בפעולות סיוע למען תושבי פולין הכבושה ודרשו שהכספים והמצרכים הנשלחים למקום יחולקו בידי סוכנות מקומית עצמאית ולא בידי השלטונות. שני הגופים שהקימו הגרמנים במאי 1940 נועדו לפקח על חלוקת המשלוחים שהחלו להגיע מארצות המערב – RGO בקרב האוכלוסייה הפולנית ו-JSS בקרב האוכלוסייה היהודית. וייכרט התמנה לתפקיד יושב-ראש ה-JSS – כנראה הודות לרקעו המקצועי בתור עורך-דין, ניסיונו בניהול משא-ומתן עם שלטונות המדינה וקשריו ההדוקים עם הג'וינט, שהוסיף לשלוח כספים ומצרכים ליהודים בפולין הכבושה. זמן קצר לאחר מכן עבר וייכרט לקרקוב, בירת הגנרלגוברמן, ובה הוקם המשרד הראשי של ה-JSS.²¹

במשך השנתיים הבאות חילקו וייכרט ואנשיו כספים, בגדים, תרופות ומוצרי מזון שהגיעו מארצות המערב בין האכסניות, המטבחים הציבוריים, בתי החולים, בתי היתומים ושאר מוסדות הסעד שפעלו בגטאות ברחבי הגנרלגוברמן.²² בערים ובעיירות שלא היו בהן מוסדות כאלה פעלו וייכרט ואנשיו באמ

²⁰ "Materiał na rozprawę" (חומר שהכין וייכרט בכלא בעת שחיכה למשפטו ב-1945), ס"ל, Ms. Var. 371/45, עמ' 250 (2). וראה גם Ruta Sakowska, *Ludzie z dzielnicy zamkniętej: Z dziejów Żydów w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej, październik 1939* marzec 1943, 2. Wyd., Warsaw 1993, pp. 65-66. דבריו של בוגדן קרול (Kroll) אודות הסכמתו כביכול של הארגון הפולני לממן אכסניות ונקודות סעד אחרות "המיועדות באופן בלעדי לאוכלוסייה היהודית" נראים מופקפקים; Bogdan Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939-1945*, Warsaw 1985, p. 90.

²¹ וייכרט לא נבחר בידי רשות גרמנית כלשהי אלא בידי נשיאות ה-JSS בת שבעת החברים. הנשיאות נבחרה בישיבה של כ-20 נציגים של ארגונים יהודיים ציבוריים בוורשה (כולל היודנט), שהתכנסה בימים 22-23 ביוני 1940. וייכערט, זכרונות, כרך ג: מלחמה 1939-1945, תל-אביב 1963, עמ' 76-77; והשווה Raul Hilberg et al, ed., *The Warsaw Diary of Adam Czerniaków*, New York 1979, pp. 164-165. וייכרט שב וטען שה-JSS נהנה תמיד ממידה ניכרת של חופש פעולה; לדידו היה זה מוסד יהודי לכל דבר ולא מוסד גרמני. בחומר שהכין עבור פרקליטו לקראת המשפט ב-1945 הצהיר, כי "הנקודה החשובה ביותר... היתה העובדה ש-JSS, הן הנשיאות הן סניפיו המקומיים, היה הארגון [היהודי] הציבורי היחיד שלא היה נתון לפיקוח הגסטפו". "Materiał na rozprawę", עמ' 55 (11).

²² בנוסף לתיאורו של וייכרט עצמו, ראה יעל פלד (מרגולין), קרקוב היהודית 1939-1943: עמידה, מחתרת, מאבק, לוחמי הגיטאות 1993, עמ' 76-77, 137-139; Aleksander Bieberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Krakow 1985, pp. 159-163; Józef Barski, *Przeżycia i wspomnienia z lat okupacji*, Warsaw 1986, pp. 23-25; Yehuda Bauer, *American Jewry and*

צעות כ- 400 סניפים ונציגים מקומיים כדי לספק שירותי סיוע ישירות.²³ הם הגיעו לידי הסכם עם RGO ועם ארגון הסעד האוקראיני המקביל, שלפיו יימסרו 17 אחוז מכלל התרומות ממקורות זרים שלא יועדו בפירוש לקבוצה אתנית מסוימת לידי ה-JSS. הכספים האלה היוו תוספת של ממש לתרומותיו של הג'וינט; לדברי וייכרט הגיעו הסכומים הללו לכדי מחצית מהכנסותיו של הארגון.²⁴ דומה שמאמצייהם זכו להערכה בעיני רבים מיושבי הגטאות. חיים קפלן, למשל, ציין ביומנו ב- 29 בנובמבר 1940, כי בזמן האחרון הפך ה-JSS למוסד צדקה בעל היקף רחב.²⁵ כן כתב השחקן המפורסם יונאס טורקוב, כי "כל הטוב והאציל שהיה אז בוורשה היהודית התרכז סביב ה-JSS".²⁶

אמנם לא כל היהודים סברו כך – קפלן ציין שמועות שהתהלכו בגטו, שראשי ה-JSS שולחים את ידיהם כביכול לצלחת התרומות הזרות.²⁷ עם זאת, בשני המשפטים שנערכו נגד וייכרט אחרי המלחמה לא נטען שמעל בכספים.²⁸ בית המשפט הפולני ובית הדין היהודי דנו בעיקר בשאלה, האם מותר היה ליהודי לנהל ארגון סעד לגלי, הפועל ברשותם ובפיקוחם של השלטונות הנאציים, לאחר שהחלו הכובשים ברצח השיטתי של כל היהודים בפולין? וייכרט ושותפיו התלכטו בשאלה הזאת עוד לפני שהחל שלב הרצח והחליטו, כיח" ובתם לנצל כל הזדמנות להקל על מצבה של האוכלוסייה היהודית".²⁹ הם הוסיפו לדבוק בעמדה הזאת גם לאחר שהחלו הכובשים מגרשים המוני יהודים מן הגטאות, והיו נחושים בדעתם להתנגד לניסיונות הצפויים מצד הגרמנים לחסל את מפעלם.³⁰ ואכן, הניסיונות האלה החלו בפועל ב- 29 ביולי 1942, כאשר הודיעה המחלקה לאוכלוסייה וסעד של הגנרלגוברנמן (Abteilung Bevölkerungswesen und Fürsorge – BuF), הממונה על JSS, כי "יש לחסל את JSS מיד".³¹ וייכרט ושותפיו מחו נגד הגזרה הזאת והצליחו להביא לביטולה החלקי – ב- 20 באוקטובר 1942 קיבלו רשות להמשיך את פעולתם בשם חדש: "משרד הסעד היהודי של הגנרלגוברנמן" (Jüdische Unterstützungsstelle für das Generalgouvernement – JUS). הגוף החדש שמר על המבנה הארגוני של ה-JSS והוסיף לשלוט בנכסיו, ואף הורשה לו לפרוש את חסותו גם על

the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939-1945, Detroit 1981, pp. 85-91

²³ כך לפי אומדנו של וייכרט. המספר כולל את מחוז גליציה, שסופח לגנרלגוברנמן באוגוסט 1941. "Materiał na

"rozprawę", עמ' 54 א (9).

²⁴ וייכערט, *מלחמה*, עמ' 79-81, 98.

²⁵ ח.א. קפלן, *מגילת יסורין: יומן ג'טו וארשה*, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 402.

²⁶ יונאס טורקוב, *אזני איז עס געווען*, בואנוס איירס 1948, עמ' 61.

²⁷ קפלן, *מגילת יסורין*, עמ' 471. קפלן דחה את השמועות.

²⁸ אפילו בית הדין היהודי הודה, כי "במשך ההליכים לא התגלתה כל ראייה לכך... שבחלוקת הסיוע הונע ד"ר וייכרט על-ידי שיקולים אישיים של טובות הנאה. [Wyrok [Sądu Społecznego]

"Materiał na rozprawę", עמ' 52 א (5).

³⁰ מיכאל ווייכערט, *ידישע אליינזילף 1939-1945*, תל-אביב 1962, עמ' 51. לדברי וייכרט, "העובדה [המגורשים] נשלחו למותם לא היתה ידועה לנו אז".

³¹ ממשלת הגנרלגוברנמן, אגף השלטון הפנימי, המחלקה לאוכלוסייה וסעד, אל וייכרט, 29 ביולי 1942 (מס' IX-1005-01 c T/Ho); פקסימיליה בווייכערט, *ידישע אליינזילף*, עמ' 375.

יהודים במחנות עבודה ולא רק על הגטאות.³² ואולם הסתבר כי בשינוי השם התכוון BuF רק לסכל ניסיון מצד הס"ס לפלוש לתחום סמכותו. הס"ס הוא זה שהחליט על חיסול ה-JSS; ה-BuF לא היה אמור אלא להודיע לארגון היהודי על ההחלטה. ואכן, הס"ס לא ראה בעין יפה את הצעד שנקט ה-BuF. ב-18 בנובמבר הזהירה מפקדת הס"ס בקרקוב את BuF, שמאחר שהינריך הימלר כבר הורה על "ביצועו המואץ של פינוי היהודים" וחזה מצב שבו "אותם היהודים... המסוגלים לעבוד יעמדו למעשה לרשותם של התעשייה הצבאית ומפעלי החימוש... תחת פיקוח הס"ס והמשטרה במחנות סגורים, אין צורך עוד במשרד הסעד היהודי". מפקדת הס"ס "ביקשה" מ-BuF לחזור בו מן הצעד שנקט ב-20 באוקטובר ו"להימנע בעתיד מכל עיסוק בענייני סעד" ליהודים.³³ BuF הבין את הרמז, וב-1 בדצמבר הודיע לוויכרט, כי "מעתה ואילך יהיו כל ענייני הסעד ליהודים בידי הס"ס והמשטרה" וכי "יש אפוא לחסל מיד את JUS".³⁴

עם פירוקו של JUS גויס וייכרט (שלפני כן היה רשאי לנוע בגנרלגוברמן בחופשיות בלא טלאי צהוב)³⁵ לעבודת כפייה, הוא ואשתו ועוד 11 עובדי JUS, לרבות חברי הנשיאות אליאש טיש וחיים הילפשטיין.³⁶ בד בבד הוסיפו וייכרט ושותפיו לקיים מגע עם עובדי BuF ו-RGO, וכן עם נציגים של הצלב האדום הגרמני בגנרלגוברמן, כנראה כדי להפעיל לחץ מתוך הממשל הגרמני לחידוש פעולתו של ארגונם. במשך שלושה חודשים לא הניבו מאמציהם פרי. רק בראשית מרס 1943 פנה ריכארד טירק, מנהל BuF, אל וייכרט בבקשה להציע הצעה לחלוקת משלוח גדול של תרופות שהיה אמור להגיע בקרוב. וייכרט הגיש את ההצעה ב-5 במרס; וכעבור שמונה ימים, ב-13 במרס – יום חיסולו הסופי של גטו קרקוב – נודע לו כי מותר לפתוח מחדש את המשרד המרכזי של JUS בעיר.³⁷

וייכרט ייחס את ההתפתחות הזאת במידה רבה להשפעת הצלב האדום הבין-לאומי, שלדבריו הודיע על נכונותו "לנקוט פעולות תגמול נגד שבויים ואסירים גרמנים אם לא יתאפשר ליהודי הגנרלגוברמן להיעזר בסיועם של גורמי חוץ".³⁸ גם היריבות הבין-ארגונית מילאה תפקיד חשוב לדעתו – לא BuF ולא הצלב האדום הגרמני לא רצו לוותר על סמכותם ולאפשר לס"ס להשתלט על משלוחי הסיוע

³² טיוטת תזכיר של ריכארד טירק (Türk), 16 באוקטובר 1942, פקסימיליה ט, נאכן בווייכער חורבן, עמ' 370. והשווה ווייכערט, יידישע אליינהילף, עמ' 53.

³³ היים (Heim), מפקד משטרת הבטחון והס"ד בגנרלגוברמן, אל BuF, 18 בנובמבר 1942 (מס' IV D 1241/42g); הטקסט בווייכערט, יידישע אליינהילף, עמ' 377.

³⁴ BuF אל וייכרט, 1 בדצמבר 1942 (מס' IV-1005-01 c T/Ho); פקסימיליה, שם, עמ' 376.

³⁵ ראה, למשל, מושל מחוז ראדום אל עובדי המינהלים האזוריים והמקומיים במחוז, 13 במרס 1942 (מס' I D 2-f-7/42 O21/7 – איו"ש –).

³⁶ ווייכערט, מלחמה, עמ' 302-303; יידישע אליינהילף, עמ' 57.

³⁷ ווייכערט, מלחמה, עמ' 305-312; יידישע אליינהילף, עמ' 57-58. ל-JUS הותר לקיים משרד מרכזי אחד בקרקוב, אך לא לפעול באמצעות סניפים מקומיים כבעבר. המשרד המרכזי לא היה רשאי לחלק אלא תרופות שהתקבלו מידי הצלב האדום הבין-לאומי ליהודים במחנות עבודה בלבד. לדברי וייכרט, נמסר לו המידע הזה בטלפון; הוא לא קיבל אישור בכתב. לימים הסביר, כי "הגסטפו התמיד בהתנגדותו הבלתי מתפשרת [לחידוש JUS]. הוחלט אפוא... להשאיר לברלין להכריע בדבר... הפרוטוקול נשלח למשרד המתאים [ששכן] בבניין שנפגע מפצצה זמן קצר לאחר מכן. כל הניירת אבדה והעניין נשכח בינתיים. BuF העדיף לא להזכיר עוד את העניין. כתוצאה מכך לא היה לפעילותו של JUS כל בסיס חוקי; הם לא הסתמכו על אישור כלשהו בכתב...". "Materiał na rozprawę", עמ' 58א-ב (16-17).

³⁸ ווייכערט, מלחמה, עמ' 311.

ליהודים.³⁹ ואולם מנהיגי המחתרת היהודית בוורשה, שזמן קצר קודם לכן השתתפו בהקמת מועצה השאית לסיוע ליהודים (Rada Pomocy Żydom – RPŻ) במסגרת המחתרת הפולנית האזרחית, ראו את המצב אחרת. לדעתם נועדה פתיחתו מחדש של JUS לשמש אמצעי בידי הס"ס להטעות את יהודי פולין באשר לגורלם הצפוי. ואכן, לאחר שדנה במידע על JUS המחודש שהתקבל ממקורות יהודיים ופולניים בקרקוב,⁴⁰ הצהירה ועדת התיאום היהודית המחתרית ב-14 באוגוסט 1943, כי שלטונות הכיבוש יצרו את הארגון בקרקוב כדי לקדם ארבעה יעדים: לשכנע גורמים במערב שאין שחר לשמועות על רצח המוני של יהודים בפולין; להמחיש את גישתו האנושית כביכול לשאלה היהודית; לעורר תקוות שווא בקרב יהודי פולין, כדי להקל על השלמתה של תכנית ההשמדה; ולהשתמש במשלוחי הסעד לטובת הצבא הגרמני. זאת ועוד, ועדת התיאום קבעה, שגם אלמלא התועלת המעשית שהיו הגרמנים עלולים להפיק מ-JUS היה צריך להתנגד לארגון מן הבחינה העקרונית, שכן עצם קיומו אינו עולה בקנה אחד עם "הצורך... לגלות יחס שלילי מובהק" לכובש. הנה כי כן גמרה ועדת התיאום אומר לא לקיים מגעים עם JUS ולהזהיר את ארגוני הסעד בארצות המערב שלא ימסרו לידי תרומות.⁴¹

המועצה לסיוע ליהודים נקטה אף היא עמדה שלילית כלפי JUS, כפי שהודיעה להנהגת המחתרת האזרחית הפולנית ב-23 באוקטובר 1943.⁴² באותה עת שיגרה המועצה את מרק ארצ'ינסקי (Arczyński), גזבר המועצה, לקרקוב והטילה עליו לדרוש מווייכרט, בשם ועדת התיאום, שיחסל את JUS, ימסור את כל המלאי שברשותו לידי RPŻ וירד למחתרת.⁴³ על-פי כל העדויות הבטיח ארצ'ינסקי כי וייכרטוב נ' משפחתו יקבלו תעודות זיהוי חדשות וכספים שיאפשרו להם להתקיים בזהות בדויה. על-פי כל העדויות נראה שווייכרט ניאות תחילה לדרישה וביקש שהות של שישה עד שמונה שבועות כדי לסדר את ענייניו. אך נראה שעד מהרה התחרט. לימים הסביר, כי בעת ששוחח עם ארצ'ינסקי היה בידיו מידע שלפיו התכוון הס"ס להרוג את כל האסירים היהודים במחנות העבודה בגנרלגוברנמן עד סוף

³⁹ "Materiał na rozprawę", עמ' 58 (17).

⁴⁰ עדות מאריה גורסקה (מרים הוכברג), "Protokół rozprawy głównej", 27 בנובמבר 1945, עמ' 11; הנ"ל, "Protokół z przesłuchania świadka", 15 במאי 1944 (K. 44), איו"ש – O21/7; עדות מרק ארצ'ינסקי (Arczyński), "Stenogram z rozprawy sądowej w sprawie Dr. M. Weichert", 27-28 באוקטובר [קרי נובמבר] 1945, שם, עמ' 13. לפי מסמך מאוקטובר 1943 ביקשו מנהיגי המחתרת היהודית בוורשה מידע על JUS והחליטו על יחסם לארגון רק לאחר שווייכרט ביקש להתקשר עמם; "Sprawozdanie z działalności Rady Pomocy Żydom przy Pełnomocniku Rządu w Kraju za czas od grudnia 1942 r. do października 1943 włącznie", October 23, 1943 in Teresa Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942-1945*, Warsaw 1982, p. 401. וייכרט הכחיש גרסה זו מכל וכל וטען, כי "היחס השלילי... כלפי JUS נוצר כוונה תחילה... לחסל מתחרה"; "Dotyczy: sprawozdania R.P.Z. w Warszawie z 23 października 1943", איו"ש – O21/7. לדבריו לא היה לו מגע עם גורמי מחתרת יהודיים מוורשה עד אוקטובר 1943; "Materiał na rozprawę", עמ' 69-68 (37-38).

⁴¹ "W sprawie ustosunkowania się do J.U.S.", 14 באוגוסט 1943, איו"ש – O21/7.

⁴² "Sprawozdanie z działalności Rady Pomocy Żydom".

⁴³ קיימות גרסאות שונות באשר למועד הפגישה (או הפגישות) בין ארצ'ינסקי לווייכרט וכן באשר לתוכנו. ראה, בין השאר, "Materiał na rozprawę", עמ' 69 (38); עדות וייכרט, "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 5, 13; עדות אדולף ברמן, "Protokół rozprawy głównej", 27 בנובמבר 1945, עמ' 7; ווייכערט, נאכן חורבן, עמ' 22.

דצמבר 1943. ואולם, לדבריו, "זמן קצר לאחר מכן נודע לי מפי ארבעה מקורות מהימנים, כי הוחלט בפירוש לא לחסל את מחנות היהודים ולא לבצע אקציה המונית נגדם... [אלא] לשפר את היחס כלפי האסירים ואת תזונתם... ולהעביר רבבות יהודים למחנות העבודה של מפעלי הנשק והתחמושת".⁴⁴ הוא טען שמסר את המידע החדש הזה לכמה מעובדי JUS (ובכללם סגניו לשעבר, טיש והילפשטיין, שהיו אסורים באותו הזמן במחנה פלשוב), ויחד החליטו לקיים את הארגון ככל שיעלה הדבר בידם.⁴⁵ כשהגיע ארצי'נסקי לקרקוב כעבור זמן מה, הודיע לו וייכרט על החלטתו החדשה וביקש מוועדת התיאום לחזור בה מתביעתה לסגור את JUS.⁴⁶

ועדת התיאום סירבה סירוב גמור. נראה שלא קיבלה את הערכת המצב של וייכרט; לדעתם של חלק ממנהיגי המחתרת, "הגרמנים התכוונו להשמיד את כל היהודים ללא יוצא מן הכלל, ורק למי שנשארו מחוץ למחנות היה סיכוי להינצל" – תחזית שהפכה את פעילותו של וייכרט ל"בלתי מובנת".⁴⁷ הוועדה גם נעלבה קשות מנימוקיו של וייכרט לסירובו למלא אחר ההוראה. לדברי ארצי'נסקי, אמר לו וייכרט "שאינו מכיר בוועדת התיאום, ויש לו אותה הזכות [שיש לוועדה] להושיט עזרה [ליהודים], כי ממשלתו נמצאת בלונדון ובראשה עומדים שוורצבארט ושרר".⁴⁸ ואכן, וייכרט עצמו העיד, כי "עד שהגיע ארצי'נסקי באוקטובר 1943, לא אני ואף לא אחד מחברי הנשיאות [של JSS] לשעבר... ידע דבר על ועדת תיאום"; הוא למד שהוועדה היוותה "מוסד-על סמכותי... רק מכתב האישום" שהוצא נגדו באוקטובר 1945.⁴⁹ הוראת הוועדה גם לא קיבלה אישור רשמי מפורש, לא ממשלת פולין הגולה ולא מן הנציגים היהודים במועצה הפולנית הלאומית בלונדון במשך כל תקופת קיומו של JUS.⁵⁰ נראה אפוא שוויכרט האמין שאין לוועדת התיאום סמכות לחייב אותו לסגור את הארגון; הוא ושותפיו יכלו לציית להוראתה או לדחות אותה לפי שיקול דעתם. בעיני הוועדה, לעומת זאת, היה דין דחיית הוראה מטעמה כדין סירוב פקודה בעת מלחמה, עברה שחל עליה העונש החמור ביותר. הנה כי כן, ב-6 באפריל 1944

⁴⁴ "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 6. והשווה "Materiał na rozprawę", עמ' 70א (39); ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 24-26.

⁴⁵ "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 7. והשווה ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 23-24.

⁴⁶ "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 7; "Materiał na rozprawę", עמ' 70ב (40); עדות סטינסלב דוברבלסקי (Dobrowolski), "Protokół", 1 בדצמבר 1947, איו"ש – O21/7; Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, p. 314.

⁴⁷ עדות סטינסלב בגנייבסקי (יצחק צוקרמן), "Protokół rozprawy głównej", 5 בינואר 1946, עמ' 1. אדולף ברמן, לעומת זאת, העיד, כי המחתרת היהודית "היתה סבורה כי המשך הסיוע למחנות הוא חיוני, אבל מי שמנהלים אותו חייבים להיות פעילי מחתרת", "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 20.

⁴⁸ שם. יצחק שוורצבארט ועמנואל שרר היו הנציגים של יהדות פולין במועצה הלאומית הפולנית בלונדון, גוף מעין פרלמנטרי ליד ממשלת פולין הגולה.

⁴⁹ שם, עמ' 9. בחקירה שהתנהלה לפני השימוע בבית הדין היהודי ב-1949 הצהיר וייכרט, כי מעולם לא אמר לו ארצי'נסקי שוועדת התיאום היא "סמכות עליונה (władza nadrzędna)"; "Protokół przesłuchania dra Michała Weichert", 8 בספטמבר 1949, עמ' 6, איו"ש – O21/8. וראה גם ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 22.

⁵⁰ ראייה לכך שעוד באמצע 1944 הוסיפה הממשלה הגולה להתלבט באשר לבקשה של ועדת התיאום לנתק כל מגע עם JUS משמש מכתב מאת א"ה צ'אפסקי (Czapski), מזכ"ל משרד החוץ הפולני, אל משרד הפנים הפולני, 11 ביולי 1944 (מס' Dariusz Stola, *Nadzieja i zagłada: Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940-1945)*, Warsaw 1995, p. 217.

הודיעו הוועדה והמועצה לסיוע ליהודים, כי "ד"ר וייכרט סירב לקבל את מרותה של ועדת התיאום" ודרשו להפסיק מיד את כל משלוחי הסיוע מארצות המערב לידי JUS.⁵¹ בחודש שאחר כך שיגרה הוועדה כמה שדרים ללונדון ובהם התקיפה לא רק את JUS אלא גם את וייכרט עצמו. במכתב מ-17 במאי מאת הפעיל הציוני שמעון גוטסמן אל הנציג הציוני במועצה הלאומית הפולנית, יצחק שוורצבארט, נאמר שעל-אף שווייכרט לא הצליח להכניס מזון או תרופות למחנה העבודה בפלשוב בכמויות ניכרות, הוא נעשה ל"אורה קבוע במשרדו של מפקד המחנה הברון [אמון] גת [Goeth] ושל ראש המשטרה והס"ס".⁵² מכתב מ-24 במאי, שעליו חתמו, בין השאר, ברמן וצוקרמן, הציג את היושב-ראש של JUS באור שלילי יותר:

עוד קודם שהוחל בביצוע ההשמדה עוררה בנו פעילותו של וייכרט רגשי סלידה עמוקים. הודות להתנהגותו ה"תרבותית" ושליטתו בשפה הגרמנית ו"גינוניה", עשה לעצמו קריירה. הוא התמנה בידי הגרמנים לתפקיד יושב-ראש חברת העזרה העצמית היהודית – כלומר, של מוסד הסעד המרכזי של יהודי קרקוב, בפיקוחם של השלטונות [הגרמניים]... שיטותיו של וייכרט נעשו "גרמניות" יותר ויותר... הוא הביא לחיסולם המוחלט של כל הארגונים היהודיים הקיימים לעזרה עצמית... הוא הנהיג משטר רודני בניגוד לדעת הקהל היהודית העצמאית. כל המפלגות [הפוליטיות היהודיות]... נאבקו קשות נגד מדיניותו של וייכרט... וכאשר החלו הגירויים, שתק JSS בקרקוב. ועם זאת... למדנו באמצע 1943, בעקבות הקרבות בגטו ורשה, שהגרמנים הקימו מוסד חדש לסייע ליהודים, ה- Jüdische Unterstützungsstelle, בראשותו של וייכרט – ובאותה שעה המשיכו בטבח הנורא של מאות אלפי יהודים ברחבי פולין. עצם העובדה שיהודי הסכים לעמוד בראש מוסד גרמני היתה בעינינו שערורייה.⁵³

לדברי ארצ'ינסקי טען וייכרט שאם ייאות לדרישתה של ועדת התיאום ימנו הגרמנים אדם אחר במקומו וההטעיה המשוערת תימשך בלאו הכי. לעומתו טענה הוועדה, כי וייכרט חיוני להצלחתה של המזימה הגרמנית, שכן שמו הולך לפניו בקרב ארגוני הסעד בארצות המערב.⁵⁴ כמה ממנהיגי המחתרת היהודית סברו אפוא שאם לא ינתק וייכרט את קשריו עם הגרמנים ויפרוש מחיי הציבור הלגליים מרצונו החופשי, לא יהיה מנוס מלהתנקש בחייו; מעשה כזה, האמינו, יביא להפסקת פעילותו של JUS. בעקבות כישלון מאמצי השכנוע של ארצ'ינסקי הוציא אפוא הארגון היהודי הלוחם גזר דין מוות נגד וייכרט.⁵⁵

⁵¹ מצוטט אצל Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, p. 314.

⁵² גוטסמן לשוורצבארט, 17 במאי 1944, איו"ש – O21/7.

⁵³ הוועד היהודי הלאומי, ורשה, אל שוורצבארט, אנשל רייס ואריה טרטקובר, לונדון, 24 במאי 1944. שם. ההדגשה במקור.

⁵⁴ "Stenogram z rozprawy sądowej", עמ' 13.

⁵⁵ הצהרת צוקרמן, 11 באפריל 1945 (לעיל, הערה 9).

ברם ביולי 1944, קודם שניתן היה להוציא את גזר הדין אל הפועל, חיסל וייכרט את JUS ונעלם. אדמונד זייפריד (Seyfried), מנהל RGO, שקיים יחסי עבודה קרובים עם וייכרט מאז 1940, למד ממקורות פולניים מחתרתיים שהגרמנים עומדים לשלוח את יושב-ראש JUS למחנה פלשוב. זייפריד עזר לווייכרט להעביר את רוב המלאי של JUS למחסן של RGO והסכים להוסיף ולדאוג לנתמכי הארגון היהודי.⁵⁶ עד שחרור פולין בינואר 1945 החביאו פולנים שהיו קשורים ל-RGO את וייכרט. למרבה ההפתעה קיבל וייכרט מזון וניירות אריים בעזרת סטניסלב דוברובולסקי (Dobrowolski), ראש הסניף הקרקובאי של המועצה לסיוע ליהודים.⁵⁷ במשפט הראשון של וייכרט העיד דוברובולסקי, שסייע לווייכרט "על-פי הוראה מורשה",⁵⁸ וגם זייפריד ציין שבסופו של דבר לא הוא ולא הסניף הקרקובאי של המועצה לסיוע לא "ראו בו בוגד".⁵⁹

ואולם המנהיגות היהודית הוסיפה להביע סלידה מווייכרט וממעשיו. לאחר השחרור קבע הוועד המרכזי של יהודי פולין – שהוקם רשמית, בתמיכתה של הממשלה הפולנית החדשה ובהשתתפותם של אישים בולטים בוועדת התיאום ובארגון היהודי הלוחם, ב-2 בפברואר 1945 בתור "הדרג האדמיניסטרטיבי הגבוה ביותר של שארית יהודי פולין"⁶⁰ – כי וייכרט עדיין ראוי לשמש מטרה לנכס. אמנם הוועד לא אישר את גזר דין המוות של הארגון היהודי הלוחם, מפני שהעדיף לסמוך על שלטונות המדינה הפולנית שימצו עמו את הדין; אך היה נחוש בדעתו לא לאפשר לו למלא תפקיד כלשהו בחיי הציבור היהודי כל זמן שפעילותו בעת הכיבוש מוטלת בספק.⁶¹ מתברר שעוד קודם שקם הוועד החל וייכרט לארגן קורת גג, מזון ועזרה רפואית לניצולי השואה בקרקוב ואף התמנה מטעם השליח המקומי של משרד העבודה הפולני לתפקיד "מנהל העזרה הסוציאלית לאוכלוסייה היהודית של קרקוב והמחוז".⁶² הוועד שיגר אפוא נציג מיוחד, את אריה באומינגר, לקרקוב כדי להביא להזדחתו של וייכרט מתפקידו ולהשתלט על פעולות הסעד למען יהודי העיר.⁶³

⁵⁶ [Michal Weichert], "Działalność moja od I września 1939 r.", במרס 1945, איו"ש –

O21/8; הצהרה נוטריונית של אדמונד זייפריד, 24 בפברואר 1949, שם.

⁵⁷ ווייכערט, נאכן חורבן, עמ' 28-39.

⁵⁸ "Protokół rozprawy głównej", 5 בינואר 1946, עמ' 3.

⁵⁹ שם, 27 בנובמבר 1945, עמ' 7.

⁶⁰ על הקמת הוועד המרכזי ותפקידיו, ראה David Engel, "The Reconstruction of Jewish Communal Institutions in Postwar Poland: The Origins of the Central Committee of Polish Jews, 1944-1945", *East European Politics and Societies* 10 (1996), pp. 87-100.

⁶¹ באומינגר, "ראשית דרכו של 'האיחוד'", עמ' 226; [Salo] Fiszgrund, "Protokół przesłuchania dra Michata Weicherta", 3 ביולי 1947, איו"ש – O21/8.

⁶² צ'סלב פייקארסקי (Piekariski) אל וייכרט, 27 בינואר 1945 (מס' 17/45), ס"ל, Ms. Var. 371/45, עמ' 168. תחילה פנה וייכרט אל פייקארסקי בתור "מנהל העזרה הסוציאלית מטעם הצלב האדום הבין-לאומי וארגונים יהודיים מחוץ לפולין". פייקארסקי אל בא-כוח ממשלת פולין הזמנית, קרקוב, 26 בינואר 1945 (מס' 16/45), שם; והשווה ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 45.

⁶³ באומינגר, "ראשית דרכו של 'האיחוד'", עמ' 226; והשווה "Protokół posiedzenia plenum Centralnego Komitetu Żydów Polskich", 2 בפברואר 1945, מ"מ – 35/12.

ב- 4 בפברואר 1945 נפגש באומינגר עם וייכרט. לימים הציגו שני האנשים גרסאות שונות של המפגש,⁶⁴ אך ברי שלמחרת החזיר וייכרט את כתב המינוי שלו לשליח משרד העבודה, בצירוף מכתב ובו טען, כי "ההאשמות נגדי אינן מדויקות והן מזיקות לי מאוד". הוא ביקש למנות "ועדה שתחקור את העניין".⁶⁵ לדבריו היה זה דוברבולסקי שהפנה את תשומת לבו של הפקיד הפולני לטענותיו של הוועד המרכזי נגדו, על-פי בקשתו של סאלו פישגרונד, מנהיג הבונד וחבר הוועד המרכזי של יהודי פולין. דוברבולסקי אף הזהיר אותו כי הוא עלול להיעצר בקרוב.⁶⁶

ואכן, ב- 6 במרס 1945 פתח משרד הביטחון הציבורי בקרקוב בחקירה רשמית נגד וייכרט; באותו היום הובא אל בית הכלא, על-אף שעד 5 באפריל לא הוצא נגדו צו מאסר.⁶⁷ במשך שבעת החודשים הבאים הועבר מכלא לכלא ונחקר פעמים רבות קודם שהוגש נגדו כתב אישום.⁶⁸ לבסוף, ב- 6 באוקטובר, הואשם על-פי התיקון להוראת הוועד הפולני לשחרור לאומי מ- 31 באוגוסט 1944, "בעניין העונשין לפושעים פשיסטים-היטלראים... ובוגדים בעם הפולני":⁶⁹ הסעיף הרלוונטי בתיקון (שהתקבל ב- 16 בפברואר 1945, שבועיים בלבד קודם שווייכרט נעצר) קבע, כי "כל מי שפעל בדרך כלשהי... לרעת המדינה הפולנית או לרעתם של אנשים יחידים בקרב האוכלוסייה האזרחית מתוך מתן שירות לשלטונות הכיבוש הגרמניים" צפוי למאסר עולם או אף לגזר דין מוות.⁷⁰ המשפט נקבע ל- 27 בנובמבר.

על-פי נסיבות מעצרו של וייכרט ושהותו הממושכת בכלא נראה שגורמים מסוימים ביקשו להשאירו מאחורי הסורגים לתקופה ארוכה ככל האפשר. אכן, צו המאסר המקורי התבסס על חוק אחר מזה שנרשם בכתב האישום, על-אף שהחוק הזה התייחס רק לאזרחים פולנים שהצהירו על עצמם בזמן המלחמה בתור *Volksdeutsche* או *Deutschstämmige*.⁷¹ ועם זאת אפשר החוק להחזיק במעצר כל מי שנאשם על-פיו ללא הגבלת זמן, ובכך שם לאל את הסעיף בחוק בתי המשפט הפליליים המיוחדים שחייב הוצאת

⁶⁴ אריה באומינגר, "ראשית דרכו של 'האיחוד' בפולין: פרקי זכרונות (ב)", משואה 20 (1992), עמ' 232; ווייכערט, נאכן חורבן, עמ' 48-49.

⁶⁵ וייכרט לשליח משרד העבודה הפולני, 5 בפברואר 1945, איו"ש – O21/7.

⁶⁶ ווייכערט, נאכן חורבן, עמ' 49-50.

⁶⁷ "Postanowienie oficera śledczego Woj. Urz. Bezp. Publ. w Krakowie z dnia 6.III.1945 o wszczęciu śledztwa" Ms. Var. 371/45, עמ' 1; "Zarządzenie o przytrzymaniu" 5, 'Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie, (116/45, K. 24, מס') איו"ש – O21/7.

⁶⁸ לתיאור מפורט של תקופה זו – ראה ווייכערט, נאכן חורבן, עמ' 54-65.

⁶⁹ "Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego," *DzURP* 1944, no. 4, p. 16.

⁷⁰ "Dekret z dnia 16 lutego 1945 r. o zmianie dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy... oraz dla zdrajców Narodu Polskiego," *DzURP* 1945, no. 7, p. 29; והשווה "Akt oskarżenia".

⁷¹ "Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 4 listopada 1944 r. o środkach zabezpieczających w stosunku do zdrajców Narodu," *DzURP* 1944, no. 11, p. 54.

כתב אישום בתוך 14 יום מזמן עצירת החשוד.⁷² כך ניתן היה להחזיק את וייכרט זמן רב בכלא מבלי להאשים אותו רשמית בעברה פלילית ספציפית. כמו כן, העובדה שווייכרט הואשם בסופו של דבר בעברה על חוק כוללני וגורף – חוק שהניח לשופט המעוניין בכך מקום רב להרשיע כל אדם כמעט שהתנהגותו בזמן המלחמה הזיקה בדרך כלשהי ללא-גרמני כלשהו שחי בפולין בתקופת הכיבוש, ובדרך זו פתח את המערכת המשפטית לכל המבקש לנצל אותה לצורך חיסול חשבונות פרטיים – העובדה הזאת לימדה לכאורה שסיכוייו של וייכרט לצאת לחופשי הם קלושים ביותר. ואכן, בהתקרב משפטו יכלו אנשי הוועד היהודי המרכזי לצפות בביטחון לניצחון הצדק, כפי שהצטייר בעיניהם.

*

ואולם ב-7 בינואר 1946 זיכה בית המשפט הפלילי המיוחד בקרקוב את וייכרט מכל אשמה והורה לשחרר אותו מיד.⁷³ מה קרה? דומה שהתביעה נכשלה בעיקר בגלל הפירוש שנתנה לחוק שווייכרט הואשם בעברה עליו. התברר שהפירוש הזה היה שונה בתכלית מזה של בית המשפט. תפיסת התביעה את החוק מצאה ביטוי תמציתי בכתב האישום:

אני מאשים את ד"ר מיכאל וייכרט... בכך שהתמיד לנהל את ארגון הסעד היהודי שבראשו עמד בקרקוב, מסתיו 1943 ועד יולי 1944, בזמן שמדיניות ההשמדה והחיסול של השלטונות הגרמניים בוצעה נגד האוכלוסייה היהודית של האזור המכונה "גנרלגוברנמן", לאחר שכבר חוסל הרוב המכריע של אוכלוסייה זו, ובניגוד להוראתו הברורה של ארגון המחותר היהודית העליון... על-אף שההוראה הנ"ל ציוותה עליו לשים קץ לפעילותו של המוסד הזה. בדרך הזאת הרשה לעצמו לשרת את הגרמנים שהיו מעוניינים בהמשך קיומו של מוסד כזה לצורך תעמולתם, כדי ליצור חזית נגד הדעה הרווחת בעולם, שמשמידים את יהודי פולין על-פי תכנית ברורה. בכך פעל נגד האינטרסים של המדינה הפולנית מתוך ששירת את שלטונות הכיבוש הגרמניים.⁷⁴

טענת התביעה היתה אפוא כפולה. ראשית, טענה שהסמכות הלגיטימית לקבוע כיצד חייב יהודי להתנהג כלפי הכובש היתה בידי "הארגון העליון של המחותר היהודית"; ולפיכך מי שהתנהגותו לא עלתה בקנה אחד עם קביעת הארגון העליון "שירת את שלטונות הכיבוש הגרמניים" ipso facto. שנית, טענה שהתנהגותו הספציפית של וייכרט בתקופה הנדונה הזיקה בפועל ל"אינטרסים של המדינה הפולנית". כך, לדברי התביעה, ענו מעשיו של וייכרט על שני קני המידה שקבע החוק ויש להרשיע אותו בעברה פלילית.

⁷² ראה לעיל, הערה 6.

⁷³ ראה לעיל, הערה 11.

⁷⁴ "Akt oskarżenia".

בעיני בית המשפט, לעומת זאת, היתה אכן הבוחן כוונותיו של וייכרט בשעת מעשה ולא התוצאות האובייקטיביות של מעשיו. השופט השתדל אפוא לבדוק מה הניע את וייכרט לסרב להוראה לחסל את JUS. עדי התביעה, וארצ'ינסקי בראשם, ציירו את וייכרט בתור אדם שקיווה לקבל טובות הנאה מן הכובשים (חופש תנועה, מגורים נוחים מחוץ לגטו) תמורת נאמנות אפוליטית. אולם כששאל השופט אם לדעתם פעל הנאשם ביוזעין ובכוונה תחילה נגד רווחת עמו, התחמקו הכל מתשובה חד משמעית. ארצ'ינסקי הצהיר, כי "אין לו ספק שעברו ומפעל חייו של ד"ר וייכרט אינם מעידים בבירור שהיה מבקש ביוזעין לשרת את הגרמנים", אם כי "יש מצבים שבהם אדם הנמצא בסכנה עלול ללכת בקו ההתנגדות הקלה ביותר כדי להציל את עצמו ואת הקרובים לו". בסופו של דבר דחה אפוא "את התאוריה שווייכרט התכוון לשתף פעולה עם הגרמנים", למרות שהגדיר את התנהגותו של וייכרט כ"אופורטוניזם".⁷⁵ גם ברמן נזהר בדבריו. הוא ייחס את מעשיו של וייכרט לחולשותיו האישיות וכן ל"עיוורון פוליטי" שמנע ממנו לראות את הנזק העצום שעשה לעמו בסירובו לסגור את JUS. מבחינה סובייקטיבית אפוא, טען, אין לומר שווייכרט ביקש לפעול נגד אינטרסים יהודיים.⁷⁶

התביעה טענה שאין בחולשות האופי של הנאשם כדי לפטור אותו מאחריותו הפלילית – מבחינה אובייקטיבית גרמו מעשיו נזק חמור, שהמנהיגות המוסמכת של יהדות פולין הזהירה אותו מפניו. אך בית המשפט לא קיבל את הטענה הזאת. אמנם פסק הדין קבע, כי "הטענה שמעשיו של הנאשם גרמו נזק מבחינת האינטרס הממלכתי והלאומי לא היתה חסרת יסוד". הוא אף ציין, כי סירובו של וייכרט לציית להוראתה של ועדת התיאום "פגע בחזית המאוחדת של האומה הפולנית" באופן שעלול היה "להטעות את האומה ולגרוע מכוח עמידתה... [ב]מאבקה הנחוש נגד הכובש".⁷⁷ ואולם בעיני בית המשפט לא היה בממצאים האלה כדי להצדיק את הרשעתו של וייכרט בתור "פושע פשיסטי-היטלראי":

בשקלנו את העניין מכל היבטיו עלינו לקחת בחשבון אם ובאיזו מידה ביצע הנאשם... את הדבר המיוחס לו באופן סובייקטיבי... ייתכן שהצטיין בהקפדה יתרה על האות המתה של החוק, אך מדבר זה בלבד אין להסיק על אשמתו של הנאשם מבחינה סובייקטיבית; מטרת עבודתו עלתה בקנה אחד עם הפעילות החשאית של ארגון המחתר, שכן גם מועצת העזרה ליהודים עסקה בסעד ליהודים. ועוד זאת: ההבדלים [בין הנאשם ובין המועצה לעזרה ליהודים] לא נסובו סביב המטרה אלא רק סביב השיטה שיש לנקוט כדי לסייע ליהודים. כמו כן אין לראות במעשיו [של הנאשם] ביטוי לאופורטוניזם, שכן נבעו ממניעים הומניים והיו נקיים מפניות אישיות שמקורם באמונתו העמוקה – אם כי המוטעית – כי [בפועל] כפי שפעל הוא משרת את האינטרס הלאומי.⁷⁸

⁷⁵ "Stenogram z rozprawy", עמ' 14.

⁷⁶ שם, עמ' 20.

⁷⁷ "Wyrok [Specjalnego Sądu Karnego]", עמ' 165א' (17).

⁷⁸ שם, עמ' 165א-ב (17-18).

לשון אחר – בית המשפט קבע, כי בהיעדר כוונה ברורה לפעול "לרעת המדינה הפולנית או לרעתם של אנשים יחידים בקרב האוכלוסייה האזרחית" אין מקום לראות בהתנהגותו של וייכרט התנהגות פלילית, אף אם בפועל התגלתה כמוטעית, לא אחראית או מזיקה. כיוון שאף לא אחד מעדי התביעה לא ייחס כוונה כזאת לוויכרט, לא היה מקום שבית המשפט ירשיע אותו.

הערעור שהוגש בעקבות פסק הדין לא עסק בהתעלמותו של בית המשפט מן התוצאות האובייקטיביות של מעשי הנאשם, אלא התרכז בעיקר בקביעת הערכאה הראשונה, שאי הציות של וייכרט לפקודת ועדת התיאום "היתה תוצאה של חשיבה עמוקה והערכה ראויה של המצב".⁷⁹ הפסיקה הזאת שללה למעשה את טענתה של ועדת התיאום, שהיא היוותה את הסמכות העליונה של יהדות פולין בזמן הכיבוש הגרמני. בערעור נטען אפוא כי שיקול דעתו הסובייקטיביות של וייכרט הוא חסר משמעות מבחינה משפטית:

כיוון שהשלטונות העליונים של המחתרת היהודית... הכירו את הנזק שנבע מעצם קיומו [של JUS] וציינו זאת בבירור... היה הנאשם חייב לציית להוראותיהם, מבלי לקחת בחשבון... את דעתו האישית [על ההוראה]... הצהרותיו של הנאשם... כי הוא, בניגוד לעמדת ועדת התיאום, ראה טעם להוסיף ולקיים את JUS מבחינה הומניטרית, אינן ממין העניין: העניין היה כללי, מדיני... היה צריך לשקול את מניעי הנאשם במאזניים שמעמידים את האינטרס הכללי וההיגיון המדיני... נגד האינטרסים של אנשים יחידים. במקרה זה היו טענותיו [של בית המשפט בקשר למניעי הנאשם] צריכות להשפיע רק על גזר הדין, אך לא להוות בסיס לזיכוי.⁸⁰

המערערים ביקשו אפוא מן הערכאה העליונה לא לדון במקרה של וייכרט לפי העיקרון המשפטי המקובל, שמעשה ייחשב פלילי רק אם נלווה אליו יסוד נפשי מסוים (*mens rea*). הם הציגו את העברה של וייכרט אך ורק כעברה פוליטית, כמרידה בסמכות לגיטימית, וביקשו למעשה לאשר את זכותה של קבוצה יהודית מסוימת לא רק לקבוע כיצד היה על כל שאר היהודים להתייחס אל הכובש הגרמני אלא גם לנצל את המערכת המשפטית בפולין המשוחררת כדי להעניש את היהודים שלא הכירו בסמכותה. קשה היה לבית המשפט לערעורים להסכים לבקשות האלה, הן מסיבות משפטיות הן מסיבות פוליטיות. התביעה לא הביאה ראיות שלוועדת התיאום היה מעמד רשמי ומוכר בעיני ממשלת פולין, ועל בית המשפט היה להעניק לה מעמד כזה בדיעבד. בית המשפט לא אבה לעשות זאת, הן משום כיבוד העיקרון של *nullum crimen sine lege* (אין עברה ללא חוק) והן מפני שטענתה של ועדת התיאום נבעה בעיקר מן הקשרים שקיימה בזמן המלחמה עם הנציגות המחתרית של ממשלת פולין הגולה, ממשלה ששלטונות פולין הבתר-מלחמתית התכחשו לה. לכן, על-אף שהרשות המבצעת בפולין המשוחררת הקימה מנגנון לעשיית דין עם משתפי פעולה באמצעות חקיקה רטרואקטיבית, נראה שגם הערכאה הראשונה וגם הערכאה השנייה לא מצאו לנכון לנצל את המנגנון הזה במקרה של וייכרט. כשקבע בית המשפט

⁷⁹ שם, עמ' 164 ב(16).

⁸⁰ "Do Najwyższego Trybunału w Łodzi", איו"ש – O21/7.

לערעורים שאין בסיס לערעור על פסיקת בית המשפט הפלילי המיוחד, יכול היה להיות סמוך ובטוח שהחלטתו נשענת לא רק על יסוד משפטי מוצק אלא גם על בסיס פוליטי איתן.

*

כך למדו מנהיגי המחתרת היהודית שניהלו את הקהילה היהודית בפולין המשוחררת לקח דומה לזה שלמדו אנשי הרזיסטנס בצרפת זמן קצר לפני כן – מערכת המשפט אינה תמיד הדרך היעילה ביותר למצות את הדין עם מי שיחסם אל הכובש לא היה מקובל עליהם.⁸¹ בהעמדתם של משפטי פעולה לדין קיוו המנהיגים היהודים בעיקר להרחיקם מכל תפקיד ציבורי.⁸² קל היה להשיג את המטרה הזאת בדרך אדמיניסטרטיבית פנימית של מוסדות ציבוריים יותר מבאמצעות הליכים משפטיים. לא ייפלא אפוא שמיד עם דחיית הערעור במקרה של וייכרט הקים הוועד המרכזי של יהודי פולין את בית הדין הציבורי.

הקמת בית הדין הציבורי קיבלה משנה חשיבות משעה שהודיע וייכרט על כוונתו לשוב ולפעול בזירה הציבורית.⁸³ עוד קודם שפסק בית המשפט לערעורים נשכר וייכרט בתור חוקר ועד מומחה במשפטיהם של הפושעים הנאצים יוסף ביהלר (Bühler), ארתור גרייזר (Greiser), לודוויג פישר (Fischer), רודולף הס (Höss) ואמון גת.⁸⁴ כן התחיל להכין עבודת מחקר על דרכי ההתמודדות של החברה הפולנית בזמן הכיבוש הגרמני מטעם המכון לזיכרון לאומי (Instytut Pamięci Narodowej), מכון מחקר ממלכתי.⁸⁵ הרעיון שדבריו של וייכרט על תקופת הכיבוש ועל ניסיון היהודים בה ישאו גושפנקה פולנית רשמית עורר מן הסתם כעס רב בלבם של אנשי הוועד היהודי המרכזי, שקיוו, בין השאר, לקבוע בעצמם את תהליך עיצוב הזיכרון הציבורי של שואת יהודי פולין. היה עליהם לפעול בזריזות אפוא לביטול הלגיטימיות שהעניקו לווייכרט הזיכוי והקשרים שקשר עם מוסדות ממלכתיים.

לפיכך החלו יהודים הקשורים לוועד המרכזי להשחיר את פניו של וייכרט, בתקווה לדרבן אותו לעמוד למשפט ציבורי. באוקטובר 1946, כשהודיע דאס נייע לעבן שהמקרה שלו יהיה בין הראשונים שבית הדין הציבורי החדש יעסוק בהם, פרסם הסופר היהודי הנודע ליאו פינקלשטיין מאמר בביטאון הקומוניסטי פאלקסצייטונג, ובו העלה נגד וייכרט האשמות שלא נשמעו קודם לכן. לדברי פינקלשטיין, היה וייכרט חבר ילדות של מושל הגנרלגוברנמן הנס פרנק (Frank), ושניהם "חיו ביחד בידידות כנה". עצם קיומו של JUS לא זו בלבד שהטעה את יהדות העולם באשר לגורלם של יהודי פולין, טען, אלא שווייכרט גם מסר בידועין מידע כוזב. פינקלשטיין קבע שווייכרט מכר את בני עמו כדי להציל את עצמו ואת בני משפחתו. "עתה עומדת לפני ד"ר וייכרט בררה", כתב, "או שיעמוד מיד לפני בית דין יהודי ציבורי או שישא אות קלון של בוגד". הוא לא ציין שבית משפט פולני זיכה אותו מכל אשמה.⁸⁶

⁸¹ על המצב בצרפת ראה Peter Novick, *The Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France*, New York 1968, pp. 145-147.

⁸² ראה צוקרמן, *שבע השנים ההן*, עמ' 384.

⁸³ ווייכערט, *נאכן חורבן*, עמ' 182.

⁸⁴ שם, עמ' 184-185.

⁸⁵ שם, עמ' 188-190.

⁸⁶ פאלקסצייטונג, אוקטובר 1946 (על-פי העתקה באיו"ש – O21/7).

מאמרים נוספים ברוח דומה הופיעו בעיתונות היהודית בפולין, ובייחוד בביטאון של פועלי ציון-צ"ס בשפה הפולנית, *Nasze Słowo*, בשנים 1946-1947.⁸⁷ ב-1948 פרסם העיתונאי הארץ-ישראלי מלך ניישטאט קובץ תעודות ועדויות מגטו ורשה, ובו ההתכתבות המלאה של ועדת התיאום עם לונדון אודות וייכרט משנת 1944.⁸⁸ ב-31 במרס 1948 פרסמו שמונה עובדי JSS לשעבר, לרבות טיש והילפשטיין, בעיתון היידי הניו יורקי פארווערטס, הכחשה מפורטת של הטענות אך ביולי פרסם ניישטאט באותו עיתון עדות אישית, שלפיה הוליכו דיווחיו של וייכרט שולל את הפעילים הארץ-ישראלים למען יהודי אירופה הכבושה, ובכללם ניישטאט עצמו.⁸⁹ דומה שבעקבות האשמותיו של ניישטאט חש וייכרט, שנמנע עד אז מפנייה אל בית הדין הציבורי היהודי מחשש שלא יזכה בו למשפט אובייקטיבי,⁹⁰ שלא היה מנוס מלהופיע לפניו. בעזרת פקיד יהודי במשרד המשפטים הפולני פתח במשא-ומתן עם הוועד היהודי המרכזי על נוהלי המשפט והרכב חבר השופטים שידון במקרה שלו. לאחר שהובטח שהרכב השופטים ימונה רק בהסכמתו, הודיע, ב-1 בנובמבר 1948, על נכונותו לעמוד למשפט ציבורי.⁹¹

למעלה משנה עברה עד המשפט, בין השאר מפני שוויכרט הודיע על כוונתו לזמן 101 בני אדם שיעידו לטובתו, וחוקרי התביעה גבו עדות מכל אחד מהם כמעט. עם זאת, דומה שתוצאות המשפט היו ברורות לכל, חוץ מלווייכרט עצמו. ואולם כשנודע לו כשבועיים לפני פתיחת המשפט שאף לא אחד מן האנשים שהציע לשמש שופטים לא התקבל בידי בית הדין ושחבר השופטים התמנה בלא ידיעתו, החל גם הוא לחוש שמאמצי ההגנה שלו יהיו לשווא.⁹² ואף-על-פי-כן לא חזר בו מהסכמתו לעמוד למשפט.

כתב האיטום שהגישה התביעה היה מפורט הרבה יותר מזה שהוגש לבית המשפט הפולני ארבע שנים קודם לכן. הוא כלל שישה סעיפים: וייכרט פתח את JUS מחדש במרס 1943 "לפי בקשת השלטונות הגרמניים"; ממרס 1943 עד יולי 1944 היו ובני משפחתו "היהודים הלגלים היחידים בכל הגנרלגוברנמן"; הוא עודד ארגוני סעד יהודיים במערב לשלוח תרומות ליהודים בפולין ובכך יצר רושם מוטעה "שהיהודים זוכים לעזרתם של השלטונות הגרמניים"; הוא הניח לחלק נכבד מן התרומות שנשלחו ל-JUS ליפול לידיהם של הגרמנים "ובכך חיזק את כושר הלחימה שלהם"; הוא "הקל על ביצוע תכניות האויב" על-ידי שהוליד שולל את דעת הקהל היהודית במערב; והוא סירב לבצע פקודה ישירה של "הארגון הפוליטי העליון של המפלגות היהודיות במחתרת".⁹³ לטענות על אי קבלת מרותה של ועדת

⁸⁷ ראה, בין השאר, *Nasze Słowo*, November 10, 1946, "Zdrajców pod sąd"; שם, "Partia do Towarzyszy za granicą", April 19, 1947.

⁸⁸ מלך ניישטאט, *חורבן און אויפשטאנד פון די אידן אין ווארשע: עדות-בלעטער און אזכרות*, תל אביב 1948, עמ' 52, 206-186, 225-227, 239-236. הקובץ היווה מהדורה מורחבת של שתי גרסאות קודמות שפורסמו בעברית בשנים 1946-1947.

⁸⁹ "וועגן דער טעטיקייט פון דער יידישער סאציאלער אליינהילף אין פוילן בעת דער אקופאציע — בריוו אין רעדאקציע", פארווערטס, 31 במרס 1948; "וועגן ד"ר ווייכערט'ס פארטיידיקער", שם, 24 ביולי 1948.

⁹⁰ ראה "Moje zabiegi o sąd społeczny", "איו"ש — O21/7; וייכרט אל זיגמונט טורקוב, 29 בדצמבר 1946, ארכיון המכון לחקר התפוצות, תל-אביב, P8/114. והשווה ווייכערט, *נאכן חורבן*, עמ' 261-260. שם, עמ' 265-264.

⁹² וייכרט לנשיאות בית הדין הציבורי, 15 בנובמבר 1949, "איו"ש — O21/7.

⁹³ "Akt oskarżenia", Rzecznik Oskarżenia Sądu Społecznego przy CKŻwP, "איו"ש — O21 —

התיאום ועל התנהגות מזיקה נוספה אפוא טענה שלישית – שציית מרצון להוראה גרמנית וקיבל טובות הנאה עקב כך.

וייכרט השיב כפי שהשיב במשפטו הקודם, בניסיון לערער את הבסיס העובדתי של טענות התביעה. לפי גרסתו, לא נענה לבקשת הגרמנים לפתוח מחדש את JUS אלא נלחם על המשך קיומו של הארגון, שהיה למעשה רק גלגול חדש של JSS הקודם – ארגון שלכל הדעות הוקם ונוהל בידי יהודים למען עצמם ולא למען הגרמנים; היו גם "יהודים לגלים" אחרים בקרקוב; הוא לא ביקש תרומות מן המערב אלא קיבל תרומות ששלחו ארגונים יהודיים על דעת עצמם; השלטונות הגרמניים לא לקחו דבר ממשלוחי העזרה שנשלחו לפי הכתובת של RGO (ולא של JUS); לא זו בלבד שלא הטעה את דעת הקהל במערב אלא אף ניצל את מגעיו עם הצלב האדום הבין-לאומי למסור מידע מדויק על מבצע הרצח הגרמני; וכמו כן, מעולם לא הוסבר לו שהגוף שקרא לחיסולו של JUS אכן היה "הארגון הפוליטי העליון של המפלגות היהודיות במחתרת ולא רק... ועדת עזר" של המועצה לסיוע ליהודים. וייכרט גם הביא שורה של תעודות ועדים שמאשרים לדבריו את גרסתו ומעידים על הטוב הממשי שהביא JUS לאלפי יהודים במחנות העבודה.⁹⁴

דומה שבמובן מסוים קלע טיעונו העובדתי של וייכרט למטרה – בית הדין אמנם הרשיע אותו כצפוי, אך לא על סמך אחת משש הטענות של כתב האישום. השופטים קבעו שווייכרט שיתף פעולה עם הגרמנים לא בין מרס 1943 ליולי 1944 אלא בעת שהוקם JUS לראשונה, באוקטובר 1942:

באוקטובר 1942 הקימו הרשויות ההיטלראיות ארגון בשם Juedische Unterstuetzungsstelle (JUS), שחוסל בתוך זמן קצר ונפתח מחדש במרס 1943. כפי שצוין במכתב של מפקד הס"ס מיום 18 בנובמבר 1942, בזמן שהוקם JUS חשבו הרשויות ההיטלראיות על התועלת שהן עשויות להפיק... מן הארגון, לנוכח החשש שלא יוכלו למנוע מארצות זרות ללמוד על היעלמותם המתוכננת של כל היהודים מן הגנרלגוברנמן. הפעלתו מחדש של JUS במרס 1943 מלמדת שהרשויות ההיטלראיות הכירו ש-JUS עשוי להוסיף ולשמש מכשיר להטעיית דעת הקהל ושארית היהודים במחנות.... לפיכך יש לקבוע כי JUS היה ארגון משתף פעולה מעצם קיומו, בין אם עזר בפועל ל[יהודים ב]מחנות בין אם לאו.⁹⁵

לשון אחר, משעה שהתמנה וייכרט באוקטובר 1942 לתפקיד המנהל של JUS והמינוי אושר במסמך גרמני, הפך וייכרט למשתף פעולה. לפי פסיקת בית הדין, "התוצאות המזיקות של שיתוף הפעולה הזה נבעו מכך באופן בלתי נמנע – עצם העובדה ש-JUS פעל בתקופת ההשמדה ההמונית והמוחלטת של

Michał Weichert, "Odpowiedź na akt oskarżenia oraz zawnioskowanie ⁹⁴
środków odwodowych [sic]" 9 במאי 1949, שם.
⁹⁵"Wyrok [Specjalnego Sądu Karnego]"

היהודים היה בה להטעות את היהודים במחנות באשר לגורלם הצפוי ולהוליך שולל את דעת הקהל בארצות אחרות". בית הדין אף קבע, כי וייכרט נשא בחלק נכבד של האחריות לכך ש"היהודים בסלובקיה, הונגריה וארצות אירופיות אחרות נשלחו למותם בפולין והם אינם מודעים כלל לגורל המצפה להם". העובדה שווייכרט התעלם מן האזהרות שהוזהר בדבר תוצאות מעשיו רק "הגבירו את מידת אשמתו", לדברי השופטים.⁹⁶

פסק הדין התבסס גם על פירוש מפוקפק למדי של מסמך, שווייכרט, למרבה האירוניה, הגיש אותו להגנתו. המסמך הזה מיום 18 בנובמבר 1942, שבו הורתה מיפקדת הס"ס בקרקוב ל-BuF לסגור את JUS, דן בין השאר בהדים שהצעד הזה עלול היה לעורר בארצות המערב:

אין להניח עוד לשיקולים של מדיניות חוץ לקבוע קני מידה לפעילותו של מוסד סעד ליהודים כאשר אנו משתדלים לסיים במהירות את כל הפעולה היהודית (Judenaktion). לכן אין זה משנה אם משלוחי חוץ המיועדים ליהודים מתקבלים עוד בידי ארגוני התיווך הבין-לאומיים. אם ידעו על כך בחוץ אין בזה כדי לסכל את תכניתנו, באשר בקרוב לא יהיו עוד יהודים בגנרלגוברנמן שיזדקקו לסיוע בין-לאומי.⁹⁷

נראה שווייכרט קיווה שהמסמך הזה יוכיח, שמבצעי הרצח ההמוני של יהודי פולין היו אדישים להשלכות קיומו או אי-קיומו של JUS על התעמולה הגרמנית. בית הדין, לעומת זאת, הסיק ממנו, שההשלכות האלה היוו את השיקול העיקרי בהקמת JUS. על יסוד קריאה זו של המסמך הסיק את המסקנה, כי אם אכן נפתח JUS מחדש היה זה משום שהגרמנים קיוו להטעות את דעת הקהל במערב. פסיקתו רמזה, שווייכרט היה צריך להבין עוד באוקטובר 1942, כאשר "היהודים היחידים בגנרלגוברנמן נמצאו במחנות או בשיירי גטאות בעלי אופי של מחנות... שמטרתם היחידה היתה ההשמדה הביולוגית",⁹⁸ כי הגרמנים היו מרשים לארגון כמו JUS להתקיים רק לצורך קידום מטרותיהם המרושעות. במצב הזה היה עליו לנהוג כשאר בני עמו:

שיתוף הפעולה של ד"ר וייכרט עם הכובש ההיטלראי חל בשעה שהציבור גייס את כוחותיו למאבק בצורך, כשיזמה... מפלגת הפועלים הפולנית [הקומוניסטית] את הקמתו של ועד אנטי-פשיסטי, כשקבע הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה את הסטנדרט למאבק באויב על-ידי התנגדות הרואית ועיקשת, כשהתארגנה בכל מחנה כמעט תנועת התנגדות וכשניהלו יחידות של משמר העם (Gwardia Ludowa)

⁹⁶ ש.מ.

⁹⁷ לעיל, הערה 32.

⁹⁸ "Wyrok [Sądu Społecznego przy Centralnym Komitecie]"

מאבק מזוין נגד האויב בכל רחבי הארץ. יש לגנות את דרכו של ד"ר וייכרט ביתר שאת משום שסטתה במידה כה רבה מדרכו של ציבור הנכון לקרב.⁹⁹

פסק הדין השיג את מטרתו; וייכרט לא כיהן עוד בתפקיד ציבורי יהודי בפולין. מכוני המחקר שהעסיקו אותו לאחר זיכוייו ב-1946 הפסיקו לממן את מחקריו ומיאנו לפרסם את עבודותיו. הוא לא מצא מקום לא בתאטרון היידי ואף לא בתאטרון הפולני. ב-1957 קיבל וייכרט רשות לעלות לישראל והגיע ארצה כעבור שנה. גם בישראל נתקל בקולות עוינים, ובכללם קולותיהם של צוקרמן וברמן, שהוסיפו להטיף לנידויו החברתי.¹⁰⁰ אויביו, כך הסיק, למדו היטב את הלקח הישן: "audacter calumniare, semper allquid haeret" – "שקר בקול רם; משהו תמיד נדבק".¹⁰¹

*

שקרים או אמת, האשמותיהם של המקטרגים על וייכרט והחלטת בית הדין הציבורי היהודי קיפלו בתוכן הגדרה רחבה למדי של המושג "שיתוף פעולה". בשעה שבית המשפט הפולני פירש את המושג כנכונות פעילה לסייע לכובש להשיג את מטרותיו, הרי בית הדין היהודי פירש אותו כהיעדר הרצון להתנגד למטרות אלה. בעיני בית המשפט הפולני היה מצבו של וייכרט שונה בתכלית מזה של מלשינים או שוטרים במשטרת הגטו, שמסרו יהודים לידי הגרמנים והביאו באופן ישיר למותם; מעמדו של וייכרט בעיני הגרמנים לא היה מותנה בהשתתפותו הישירה והפעילה במבצע הרצח. גם אם ניתן היה להוכיח אפוא שמעשיו הביאו תועלת עקיפה לנאצים, אין לתלות בו אחריות פלילית, שכן מעולם לא התכוון להביא להם את התועלת הזאת. לדעת מאשימיו היהודים היו, לעומת זאת, גם וייכרט וגם מלשינים כמכס צימרמן אשמים באותה מידה – כל מי שלא עשה מאמץ פעיל לסכל את תכניתם של הנאצים (אם לא על-ידי לחימה בנשק הרי לפחות על-ידי הסתתרות במחבוא או אימוץ זהות בדויה) סייע להם למעשה בין אם התכוון לכך בין אם לא, ובסופו של דבר דינו כדין בוגד.

ההבדל שבין שתי ההגדרות של המושג שיתוף פעולה נבע חלקית, ללא ספק, מן ההקשרים השונים שבהם פותחו שתי ההגדרות. ההגדרה האופרטיווית במשפטו הראשון של וייכרט הוצגה בבית משפט ממלכתי, שנאלץ לפעול על-פי היסודות המסורתיים של החוק הפלילי. האילוצים האלה לא היו תקפים בוויכוח היהודי הציבורי. אכן, התביעה במשפט השני טענה באופן מפורש, כי אין בית הדין היהודי חייב לקחת בחשבון את ממצאי בית המשפט הפולני או את פסיקתו, "מכיוון שבית המשפט הפלילי בחן את המקרה מבחינת העברה על החוק... ואילו בית הדין הציבורי בחן את המקרה אך ורק במישור המוסרי – כלומר, אי-התנהגותו של הנאשם כיאה לאזרח יהודי".¹⁰² ואולם ההגדרה היהודית היתה רחבה יותר מן ההגדרות שאומצו בארצות אחרות, שניצלו אמצעים חוץ-משפטיים כדי להרחיק בעלי עבר מפוקפק מעמדות השפעה ציבוריות. בצרפת, למשל, הוקם גוף פולטי, ועדת הטיהור המרכזית

⁹⁹ ש.מ.

¹⁰⁰ ווייכערט, נאמן חורבן, עמ' 383-373, 451-449.

¹⁰¹ ש.מ. עמ' 453.

¹⁰² "Akt oskarzenia", עמ' 6-7.

(Commission centrale d'épuration), שבדקה את קורות חייהם של מועמדים לשירות המדינה על מנת לברר אם הביעו אי פעם אהדה כלפי האויב, אם פעלו נגד מאמץ המלחמה של צרפת החופשית, או הפרו את החוקה הצרפתית, או ביקשו ביודעין לקבל טובת הנאה חומרית משלטונות הכיבוש.¹⁰³ קני-המידה האלה יצרו הגדרות רחבות יותר מאלה שאימצו בתי המשפט, אך הן היו מצומצמות הרבה יותר מן ההגדרות שעליהן הושטו ההאשמות נגד וייכרט. הגדרות צרות עוד יותר אומצו בהולנד.¹⁰⁴ בשתי הארצות נותר מרחב רב בין הקטבים "שיתוף פעולה" ו"התנגדות", ואנשים שפעלו במרחב הזה, כביכול, לא נתבקשו בדרך כלל לתת את הדין על מעשיהם בתקופת המלחמה. ההגדרה היהודית, לעומת זאת, לא הכירה בקיומו של מרחב הביניים הזה – אמנם המושג "התנגדות" כלל חוג שחרג הרבה מחוג הלוחמים המזוינים, אך כל מי שלא נמנה עם החוג הרחב הזה נחשב ל"משתף פעולה" מכוח עובדה זו. בהתמודדותם הציבורית של יהודי פולין עם השואה בשנים הראשונות שלאחר המלחמה לא היה מקום למרחב ביניים כזה שבין התנגדות לשיתוף פעולה, משום שהנאצים לא אפשרו כמעט את קיומו של מרחב כזה. אכן, ניצולי השואה בפולין התקשו להעלות על דעתם מקרה יהודי מקביל לזה, למשל, של מורה צרפתי שנשבע אמונים למרשל פטן, או של פקיד פולני שמילא תפקיד באחת הרשויות המקומיות בגנרלגוברנמן ובתודעתו הסובייקטיבית נשאר נאמן לעמו וקיווה שעבודתו תביא תועלת כללית ובשום פנים לא התכוון לפגוע בעמו פגיעה של ממש. למעשה טען וייכרט שמקרהו דומה למקרים האלה – הוא ניהל מוסד סעד יהודי שהכובש היה מוכן בקושי לסבול את קיומו, והוא ניצל את הנכונות הזאת כדי לעזור ליהודים כמיטב יכולתו. אולם לאחר השואה התקשו יהודי פולין לקבל את הטענה הזאת והיא נפלה אפוא על אוזניים ערלות.

הקושי הזה השתקף בפסיקתו של בית הדין היהודי, שפתח בתמצית של תולדות השואה בפולין, כפי שהניצולים היו רגילים להציגן:

עם פלישת צבאות גרמניה לפולין החל ביצועה השיטתי של התכנית ההיטלראית המפורטת להכחדת הביולוגית של האוכלוסייה היהודית בפולין ובארצות אחרות. אחרי התקופה הראשונה, שבה הנהיגו הגבלות בחוק, סימון בטלאים, החרמות רכוש, רעב, רדיפות וכליאה בגטאות ובמחנות עבודה, עברו ההיטלראים לאמצעים קיצוניים במגמה לחסל את היהודים... עד סוף 1942 נמצאו היהודים היחידים בגנרלגוברנמן במחנות או בשיירי גטאות בעלי אופי של מחנות. המחנות האלה נודעו בשמות שונים, אך מטרתם היחידה היתה ההשמדה הביולוגית.¹⁰⁵

¹⁰³ François Rouquet, *L'épuration dans l'administration française: Agents de l'état et collaboration ordinaire*, Paris 1993; Maurice Rajsfus, *La police de Vichy: Les forces de l'ordre françaises au service de la Gestapo 1940-1944*, Paris 1995, pp. 263-280.

¹⁰⁴ H. M. Lloyd, *The Purge of Dutch Quislings*, The Hague 1952 ראה ¹⁰⁵ "Wyrok [Sądu Społecznego przy Centralnym Komitecie]"

לפי התפיסה הזאת היה יהודי יכול להתקיים מחוץ למחנות או שיירי הגטאות האלה רק אם היה במחתרת או על-ידי שיתוף פעולה. לא היתה כל אפשרות אחרת. דומה אפוא כי בסופו של דבר נבעו ניסיונותיו העיקשים של הוועד היהודי המרכזי למצות את הדין עם וייכרט וההגדרה הרחבה של המושג "שיתוף פעולה" שסייעה בעדו במשימה הזאת במידה רבה מדאגה לדימוי היהודי בעקבות השואה. באוקטובר 1946 הטיף המחבר המכונה צינצינאטוס להעמיד משתפי פעולה יהודים לדין בשם האמת ההיסטורית, כדי לתקן את הרושם המוטעה, שיהדות פולין היתה מורכבת אך ורק מלוחמים גיבורים וקדושים טהורים. אולם כיוון שוויכרט טען שפעל במרחב הביניים שבין התנגדות לשיתוף פעולה, היה בהעמדתו לדין ובהרשעתו, באופן אירוני, כדי להדגים לעולם עד כמה היה מצב היהודים תחת הכיבוש הנאצי מיוחד במינו. ניפוץ טענתו מתוך הדגמת חוסר האפשרות לפעול במרחב הביניים הזה היה עשוי להוכיח, כי ליהודי פולין היו רק שתי אפשרויות להינצל בעת השואה – התנגדות או בגידה; ומשעה שהבוגדים המעטים ייחשפו, יוכלו כל שאר הניצולים ליהנות מהילת הגבורה. ואולם כל עוד ניתן לוויכרט להשמיע את טענתו ששרד באופן לגלי מבלי לשתף פעולה, אפשר שגם ניצולים אחרים נהגו כמוהו, ודימויה של יהדות פולין כקהילת גיבורים יהיה מוטל בספק. למעשה נתבקש וייכרט לוותר על טיעונו כדי למנוע את האפשרות הזאת. סירובו לעשות זאת מחזק בסופו של דבר את עמדתו כאיש מרחב הביניים.

מקור: השואה הסטוריה וזיכרון, ספר יובל לישראל גוטמן, יד ושם, ירושלים, 2002, עמ' 1-24